

BESZÁMOLÓ

Erős Ferenc

„Mondd el nekik, hogy nem vagyunk mi vad kenguruk” Róheim aktualitása

Rendhagyó kötet jelent meg nemrégiben a lyoni nouveau document kiadónál E. Pichon-Rivière, Av. Santa Fe 1379, Buenos – Aires G. Róheim, Hermina ut 35 b, Budapest címmel. A kötet két pszichoanalitikus, az argentin Enrique Pichon-Rivière és a magyar Róheim Géza életművét mutatja be tanulmányok, levelek, fotók, grafikák kombinációjában. A könyv az első darabja annak a sorozatnak, amelyet a nouveau document kiadó évente tervez megjelentetni, és amelynek célja, hogy speciális könyvtervezési, grafikai megoldásaival, dizájnásával is a tudomány és a művészet interdiszciplináris kapcsolatait hangsúlyozza. A kiadóról és a jelen kiadványról lásd a kiadó honlapját és Facebook-oldalát:

<http://nouveaudocument.fr/>;

<https://www.facebook.com/nouveaudocument/?fref=ts>

A kötetet Roger Dadoun francia filozófussal és pszichoanalitikussal, valamint a kötet szerkesztőivel, Joanny Lelong-nal és Samuel Rambaud-val együtt 2017. március 30-án mutattuk be a párizsi Magyar Intézetben. Ezen a bemutatón hangzott el – francia fordításban – az alábbi méltatás.

Nekem jutott az a megtiszteltetés, hogy a kötet magyar szerzői közül ezen az estén Róheim Gézáról beszéljek. A könyv, amelyet most bemutatunk, igen sokoldalú képet fest a magyar pszichoanalitikus és etnológus munkásságáról. Felvetődik a kérdés: miért érdekes napjainkban, a 21. század második évtizedében egy 20. századi gondolkodó, aki még a 19. században, 1891-ben született? Róheim aktualitásával kapcsolatban négy szempontot szeretnék röviden megemlíteni.

1. Az első szempont, amellyel foglalkozom, nem más, mint az, amit Jacques Derrida „az archívum kínzó vágyának” (*mal d’archive*) nevez.¹ Ez az „archívumi láz” a múlt megőrzésére és feldolgozására, egyszersmind folytonos újraírására és újraértelmezésére irányul. Ebbe a tág értelemben vett archívumba, vagyis a kulturális emlékezetbe nem csak a művek, írásos dokumentumok, levelek, memoárok, interjúk, fotók stb. tartoznak, hanem mindazok a nyomok, amelyeket a pszichoanalízis hagyott a huszadik század szellemi arculatán, művészetén, gondolkodásmódján, azon, ahogy az emberek önmagukról és egymásról beszélnek, gondolkodnak, álmodnak és fantáziálnak. Ezeknek a nyomoknak a nagy része csak most, a 21. században válik megismerhetővé, amint lassan megnyílnak a nagy, „igazi” archívumok, és a „titkos” történetek is hozzáférhetővé válnak. Talán nem véletlen, hogy az elmúlt években a 20. századi pszichoanalízis a történettudományi kutatás egyik fókuszává lett, lásd pl. George Makari *Revolution in Mind*,² vagy újabban Élisabeth Roudinesco *Sigmund Freud en son temps et dans nôtre*³ című munkáját.

Ez az „archívumi láz” a magyar pszichoanalízis történetét is utolérte. Ferenczi újrafelfedezésével kezdődött az 1980-as években. Ebben fontos szerepe volt a Freud–Ferenczi levelezésnek, amely – Judith Dupont-nak, André Haynalnak, Eva Brabant-nak és másoknak köszönhetően – franciául jelent meg először, és éppen itt, a Párizsi Magyar Intézet rue Bonaparte-i épületében volt 1992 januárjában – „Ferenczi öröksége” címmel – egy emlékezetes konferencia a levelezés megjelenése alkalmából. Az azóta eltelt huszonöt évben sok minden történt Ferenczi örökségének feldolgozása terén. Megjelentettük például a Ferenczi és Ernest Jones közötti levelezést⁴, és nagy archivális gyűjtemények váltak hozzáférhetővé: a Ferenczi hagyaték a londoni Freud Múzeumban Judith Dupont, és Bálint Mihály hagyatéka a British Psychoanalytical Society archívumában André Haynal adományaként.

A magyar pszichoanalízis valóságos és imaginárius archívumában hosszabb ideig elsősorban Ferenczi dominált, hiszen kétségtelenül ő volt az alapítója a

¹ Lásd: Jacques Derrida – Wolfgang Ernst: *Az archívum kínzó vágya/Archívumok morajlása*. Budapest: Kijárat Kiadó, 2008.

² George Makari: *Revolution in Mind*. London: Duckworth, 2008.

³ Élisabeth Roudinesco: *Sigmund Freud en son temps et dans le nôtre*. Paris: Seuil, 2014. Roudinesco könyve nemrégiben angolul is megjelent: *Freud: In His Time and Ours*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2016.

⁴ Sándor Ferenczi – Ernest Jones: *Letters 1911–1933*. Ed. by Ferenc Erős, Judit Szekacs-Weisz, Ken Robinson. London: Karnac, 2013.

magyarországi pszichoanalitikus mozgalomnak, és ő volt a legközelebbi kapcsolatban Freuddal. Mára azonban világosabban láthatjuk azt az egész intellektuális, kulturális hálózatot, amely Ferenczist körülvette, és amelyben Bálint Mihály, Hermann Imre vagy Róheim Géza mellett oly fontos szerepet játszottak a magyar pszichoanalízis női úttörői, közülük Kovács Vilma, Bálint Alice, Rotter Lilian, Gyömrői Edit vagy Hajdu Lilly (akiknek életútját legteljesebben Borgos Anna dolgozta fel.)⁵

Ami Róheim Gézát illeti, életműve még mindig nincs szisztematikusan feldolgozva, bár a munka Magyarországon már a nyolcvanas évektől kezdve megindult, először olyan, kiváló etnográfusok részéről, mint Verebélyi Kincső és Voigt Vilmos. A magyarországi Róheim-recepciónak kiemelkedő állomása volt az 1991-ben Budapesten tartott Róheim-konferencia, születésének 100. évfordulója alkalmából, etnológusok és pszichoanalitikusok, részben egykori tanítványok részvételével. E konferencia nyomán készült a *Thalassa* 1992/2. száma.⁶ Ez a folyóirat-szám talán az eddig legsokoldalúbb bemutatása Róheim személyének és tudományos munkásságának, magyarországi és külföldi recepciójának. Itt olvasható például az amerikai pszichoanalitikus, Benjamin Kilborne tanulmánya Róheim és az amerikai antropológia kapcsolatáról. A *Thalassa* 2008/1. számában ugyancsak Kilborne mutatta be az egyik legkiválóbb Róheim-követő, Georges Devereux munkásságát.⁷ Az utóbbi években a mostani kötetben is szereplő Hárs György Péter tanulmányai és szövegkiadásai világították meg Róheim életpályájának kevésbé ismert szakaszait, például az 1919-es Tanácsköztársaság időszakát.⁸ Úgy tűnik azonban, hogy a Róheim-kép még mindig nagyon fragmentált, az etnológusoknak éppúgy megvan a maguk Róheimje, mint a pszichoanalitikusoknak a maguké (feltéve persze, ha egyáltalán tudnak róla), és talán éppen ez a kötet segíthet hozzá egy integrált, sokoldalú Róheim-kép kialakításához. A kötetben olvashatjuk többek között Roger Dadoun írását a pszichoanalitikus antropológiáról, Philip Jones és Barbara Glowczewski tanulmányait az ausztráliai őslakosok álmairól és mítoszairól, Louis Moreau de Bellaing írását Róheim és Bronislaw Malinowski nézeteinek viszonyáról és

⁵ Lásd pl. [http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/\(20\)2009_1/021-46_Borgos-A.pdf](http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/(20)2009_1/021-46_Borgos-A.pdf)

⁶ https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Thalassa_1992-2/?pg=4&layout=1

⁷ [http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/\(19\)2008_1/007-22_B-Kilborne.pdf](http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/(19)2008_1/007-22_B-Kilborne.pdf)

⁸ Lásd pl. az *Ádám álma* című Róheim válogatást Hárs György Péter utószavával. (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2009.)

Yolanda Govindama tanulmányát az „ajándék” fogalmáról Marcell Maussnál, Róheimnál és Lacannál.

Mindenesetre remélhető, hogy „az archívum láza” hamarosan eléri Róheim örökségét is. Gondolok például az analitikusának, Kovács Vilmának írott leveleire, amelyeket Eva Brabant-Gerő tett közzé⁹ vagy az Ernest Jones és John Rickman brit analitikusokkal folytatott levelezésére, amely British Psychoanalytical Society levéltárában található, és amelyből a jelen kötet is tartalmaz néhány levelet. Nem utolsó sorban pedig gondolok a budapesti Néprajzi Múzeum raktáraiban őrzött tárgyra, amelyeket expedícióról hozott haza Róheim. A kötet bőséges fotódokumentációban mutatja be ezeket a tárgyakat.

2. Róheim a 20. század kiemelkedő magyar tudósa volt, azonban máig sem vált a magyar kultúra integráns részévé. „Idegen volt saját ismerősei között” (Un étranger parmi ses proches) – ahogy Hárs György Péter jelen kötetben megjelent tanulmányának címe jelzi. Hiába ismerték el sokan tehetségét és eredetiségét, nem illeszkedett bele sem az etnológiai, sem pedig a pszichoanalitikus kánonba, az etnológusoknak túlságosan freudista, a freudistáknak túlságosan etnológus volt – és, hozzá kell tennem, tulajdonképpen maradt is. Életpályájának nagy fordulatait azonban a 20. század történelmének traumái kényszerítették ki: az első világháború, a forradalmak bukása 1919-ben, majd a fasiszmus előretörése és hatalomra jutása 1933-ban. Róheim egyike volt azon, sok száz vagy sok ezer közép- és kelet-európai, köztük magyar értelmiséginek, művészeknek, tudósoknak, akik származásuk, illetve politikai meggyőződésük miatt emigrációba kényszerültek. Ez óriási, máig felmérhetetlen veszteséget jelentett szülőhazájuknak, ugyanakkor megtermékenyítő hatást gyakorolt a befogadó ország kultúrájára. Ebben a kulturális transzferben kitüntetett jelentősége volt a pszichoanalízisnek is. Érdemes volna Róheim életművét e kulturális transzfer szempontjából vizsgálni. Ez azért is érdekes, mert Róheim tulajdonképpen kétszer is emigrált. Bizonyos értelemben „emigráció” volt már ausztráliai, óceániai és amerikai etnológiai tanulmányútja is, amikor a karosszék-tudós és a díványhoz szögezett analitikus helyzetéből „emigrált” egy ismeretlen, „primitívnek” tekintett világba. Mit vitt magával és mit hozott onnan vissza, az óceánon, az „Óperencián” túlról? Talán az „Édenkert” megtalálásának vágyát vitte magával, és amit magával hozott, az a felismerés, hogy „Édenkert” nem létezik, az

¹ Lettres de Géza Róheim a son analyste Vilma Kovács. *Le Coq Héron*, 2013/3.

alapvető traumák – születés, anyától való elszakadás, felnőtté válás – minden kultúrában ugyanazok. Rájött arra, hogy, mint Pinocchio c. tanulmányában írja: „Fontos megfigyelni, hogy a bábunak emberi lényé való átalakulása során [...] a két alapvető impulzus átalakulása egymással ellentétes. A destrukció belsővé válik, a szeretet pedig kifelé irányul. Mindkettő nagyon nehéz feladat, és ezért van az, hogy oly sok emberi lény van, aki örökké megmarad bábunak.”¹⁰ 1938-ban kényszerűségből kellett emigrálnia egy más szempontból ugyancsak ismeretlenbe, az Egyesült Államokba, ahová magával vihette unikális etnológiai és antropológiai tapasztalatait éppúgy, mint a budapesti iskola, Ferenczi, Kovács Vilma, Bálint Mihály és mások speciális látásmódját. Mindez később a kulturális transzfer rejtett csatornáin keresztül áramlott vissza Európába, például Devereux révén Franciaországba. Csak éppen Magyarországra jutott kevés belőle, holott Róheim hazafias magyarsága talán éppen az „édenkerthez”, az elveszett gyermekkorhoz való ragaszkodása volt. Mint ismeretes, temetésére zsidó rabbit, magyar zászlót és magyar szót kért...

3. Róheim kettős identitásánál fogva fontos közvetítő funkciót töltött be a pszichoanalízis és a társadalomtudományok között. Olyan területeket tárt fel, amelyek utat nyitottak új megközelítéseknek és szemléletmódoknak, anélkül, hogy munkásságának jelentőségét ő maga igazán felismerte volna. Róheim, Wilhelm Reichel és Herbert Marcuséval együtt, radikális gondolkodó volt abban az értelemben, ahogyan ezt Paul A. Robinson írja *The Freudian Left* című könyvében:¹¹ „Reich, Róheim és Marcuse egyaránt azt vallják, hogy politika és szexualitás egymással szorosan összefügg. Radikalizmusuk azt jelenti, hogy a szexuális elfojtást a politikai hatalom egyik fő eszközének tekintik.” Valószínűleg éppen ez a radikalizmusa az, ami gyakran erős ellenállást váltott ki pszichoanalitikus és etnológus kollégái között egyaránt. Mi sem aktuálisabb azonban, mint Róheim radikalizmusa napjainkban, amikor a politikai uralom sokkal kifinomultabb eszközei teszik újra „bábuvá” az embereket, ahogy fentebb idéztem Róheim Pinocchióról szóló írását. A mai pszichoanalízis számára ebből az következik, hogy nem kerülheti meg a legégetőbb társadalmi problémákkal, konfliktusokkal, traumákkal való foglalkozást. Róheim példája azt mutatja, hogy a pszichoanalízis csak a társadalomtudományokkal együttműködve lehet

¹⁰ Géza Róheim: Pinocchio. In: Werner Muensterberger, L. Bryce Boyer, Simon A. Grolnick (eds.): *The Psychoanalytic Study of Society*, Vol. 9. New York: Psychohistory Press, 1981. 155-160.

¹¹ Paul A. Robinson: *The Freudian Left*. New York: Harper and Row, 1969. 5.

releváns a mai kor számára, szemben az olyan reduktív megközelítésekkel, mint a napjainkban oly divatos neuro-pszichoanalízis.

4. Végül, fontos hangsúlyozni, hogy Róheim univerzalista gondolkodó volt, egész életműve és annak fő összetevője, a kultúra ontogenetikus elmélete élesen szemben állt mindenféle etnikai, kulturális, nemzeti esszencializmussal és kizárólagossággal. Magyar nacionalista etnográfus kollégái ezt sem tudták megbocsátani neki... „Dites leur que nous ne sommes pas comme les kangourous sauvages.» Géza Róheim et le primitif (pleinement) humain” című, a jelen kötetben közölt tanulmányában Shaul Bar-Haim Róheim egyik ausztráliai őslakos adatközlőjét idézi: „Láttad a földünket, házainkat, szokásainkat. De mi nem ismerjük a te országot. Amikor hazamész, mondd el nekik, hogy nem vagyunk mi vad kenguruk, nem eszünk rothadt gyökereket, és nekünk is megvannak a saját szokásaink és szertartásaink.” Ez éppen ahhoz segítette hozzá Róheimet, hogy az ausztráliai és óceániai őslakosokban ne primitív törzsek „élő múzeumát” lássa, hanem a teljes mértékben emberit (*pleinement humain*). Ennek különös jelentősége van napjainkban, amikor a migráció hatalmas méretekben megnövelte a kultúrák közötti érintkezés felületeit. Az idegengyűlölő, rasszista, diszkriminatív, az etnikai és kulturális homogeneitásra építő politika, amely egyre nagyobb teret kap Európában – és most már Amerikában is – éppen ezt a „teljes mértékben emberit” tagadja meg a menekültektől és más migráns csoportoktól, falakat, drótkerítéseket építve és a gyűlölet propagandáját bevetve ellenük.

* * *